

KAMIEŃ WĘGIELNY W NOWYM TESTAMENCIE A W PISMACH Z QUMRAN

Nowy Testament w kilku miejscach podaje porównania do kamienia węgielnego¹. To samo porównanie i z tych samych tekstów Starego Testamentu wzięte spotykamy również w niektórych pismach odkrytych w Qumran. Na podstawie samego tylko tego stwierdzenia wypowiedziano opinię, że Nowy Testament w tym wypadku jest zależny od pism z Qumran². Chcielibyśmy zatem zbadać, czy ta opinia jest słuszna i czy rzeczywiście Nowy Testament korzystając ze starotestamentowego porównania do kamienia węgielnego jest zależny od Qumran. Zrobimy to przez porównanie ze sobą tekstów i ich interpretacji. Pierwsze z nich powinno nam wskazać, czy cytując słowa tego porównania Nowy Testament sięga do tekstów Starego Testamentu bezpośrednio, czy też poprzez pisma z Qumran; drugie — czy interpretacja tego porównania w Nowym Testamencie jest taka sama jak w Qumran, czy zatem od niego jest możliwa zależność.

CYTOWANIE TEKSTÓW O KAMIENIU WĘGIELNYM

Spomiędzy tekstów Starego Testamentu, w których spotykamy porównanie do kamienia węgielnego, w Nowym Testamencie i w Qumran znajdujemy przede wszystkim cytaty z Izajasza proroka i z Psalmu 117 (118).

a) *S t a r y T e s t a m e n t*. Wśród upomnień, jakich Izajasz nie szczędził wtedy, gdy Judei groziła zagłada ze strony Asyrii, spotykamy słowa:

„Jahwe Sebaoth! Jego miejcie jako świętość,
On strachem waszym i On bojaźnią waszą [niech będzie];
[On] będzie sanktuarium [dla was],

¹ Przy pisaniu niniejszego artykułu pomocą mi służył O. F. Ogonowski OFM Cap.

² S. E. Johnson, *Jerusalem Church in Acts*, W: K. Stendahl, *The Scrolls and the New Testament*, New York 1957, s. 136; D. Flusser, *The Dead Sea Sect and Pre-Pauline Christianity*, „Scripta Hierosolymica”

ale również kamieniem obrazy i skałą zgorszenia
dla dwóch domów Izraela,
siedłem i przyczyną upadku
dla mieszkańców Jeruzalem.
A potknie się z nich wielu,
upadną i zostaną starci
wpadną w sidła i zostaną pojmani“

(Iz 8, 13—14).

W dalszym ciągu zalecając pokładanie ufności wyłącznie w Bogu Izajasz wołał do swojego narodu:

„Lecz tak mówi Jahwe:

Oto ja kładę na Syjonie kamień, kamień wyprobowany,
węgielny, drogocenny, fundamentalny:
kto uwierzy nie zachwieje się“³

W dziękczynnym wreszcie Psalmie, który powstał prawdopodobnie po powrocie z niewoli babilońskiej, czytamy słowa:

„Kamień, który odrzucili budujący
stał się kamieniem węgielnym;
przez Pana się to stało
[a] jest dziwne w oczach naszych“⁴

b) Nowy Testament. W Nowym Testamencie mamy kilka wypowiedzi, które nawiązują do tych tekstów Starego Testamentu lub je cytują. Na pierwsze miejsce wysuwa się tu wypowiedź Chrystusa Pana cytowana u trzech synoptyków.

„Mówi do nich Jezus: Czyż nigdy nie czytaliście w Pismach: Kamień, który odrzucili budujący, ten stał się kamieniem węgielnym. Przez Pana się to stało, a jest dziwne w oczach naszych... a kto upadnie na kamień ten, rozbije się, na kogo zaś upadłby, zmiażdży go“ (Mt 21, 42—44).

„Ani Pisma tego nie czytaliście: Kamień, który odrzucili budujący,

tana“, 4 (1958) 235; H. Kosmala, *Hebräer — Essener — Christen*, Leiden 1959, s. 150 (Studia postbiblica I).

³ Iz 28, 16. Uzasadnienie tego tłumaczenia zob. Ks. J. Archutowski, *Kamień węgielny na Syjonie*, „Przegląd Biblijny“, 2 (1938) 18 n. P. Sciascia, *Lapis reprobatus*, Romae 1959, s. 20. Zob. ponadto E. E. Le Bas, *Was the Corner-Stone of Scripture a Pyramidion?* „Palestine Exploration Quarterly“, 78 (1946) 103—115; L. Koehler, *Zwei Fachwörter der Bausprache in Jesaja 28, 16*, „Theologische Zeitschrift“, 3 (1947) 390—393.

⁴ Ps 117 (118) 22—23. O tym tekście i jego zastosowaniu w Nowym Testamencie zob. F. X. Porporato, *Lapidem quem reprobaverunt aedificantes hic factus est in caput anguli*, „Verbum Domini“, 8 (1928) 238—243

ten stał się kamieniem węgielnym. Przez Boga stało się to, a jest dziwne w oczach naszych" (Mk 12, 10).

On zaś spojrzawszy na nich powiedział: Co więc znaczy to, co jest napisane: Kamień, który odrzucili budujący, ten stał się kamieniem węgielnym. Każdy, kto upadnie na ten kamień, rozbije się, na kogo zaś upadłby, zmiążdży go" (Łk 20, 17—18).

Przy porównaniu cytowanych tekstów ze sobą widzimy, że Chrystus Pan powtarzał słowa Psalmu 117 (118) 22—23. Tekst tego Psalmu jest u Ewangelistów podany według Septuaginty. Św. Mateusz i św. Marek cytują obydwie wiersze, podczas gdy św. Łukasz cytat skrócił do pierwszego tylko wiersza. Druga część słów Chrystusa Pana o kamieniu (Mt 21, 44; Łk 20, 18) tylko nawiązuje do Iz 8, 14, można zaś w tych słowach dopatrywać się również nawiązywania do snu króla Nebukadnesara o kamieniu, który rozbije statwę i stanie się górą (Dn 2, 31—45). Św. Marek tej części słów Chrystusa Pana nie posiada.

Św. Piotr w czasie swojego przemówienia przed Sanhedrynem o Chrystusie Panu powiedział: „On jest kamieniem, który został odrzucony przez was budowniczych, który stał się kamieniem węgielnym“ (Dz 4, 11).

Św. Piotr cytował tu również Ps 117 (118), 22—23. Tekst jego jednak trochę odbiega od Septuaginty. Myśl o odrzuceniu została tu wyrażona słowem ἐξουθενήσεις. Spomiędzy trzech synonimowych określeń odrzucenia to określenie najwięcej nasycało negatywną treścią. Użyte bowiem w przypowieści o dzierżawcach winnicy, która u synoptyków jest bezpośrednio związana z cytatem o kamieniu węgielnym, słowo ἐκβάλλειν mówi tylko o czynności odrzucenia. W tekście Psalmu 117 (118), użyte słowo ἀπεδοκίμασαν zwraca uwagę na to, że odrzucenie zostało dokonane po pewnym namyśle. W przemówieniu św. Piotra do Sanhedrynu występujące słowo ἐξουθενήσεις obok treści dwóch tych słów jeszcze uwydatnia pogardę, z jaką odrzucenie zostało dokonane⁵.

Budujący zostali określani wprawdzie tym samym słowem w Septuagincie i u synoptyków, tam jednak użyto formy rzeczownikowej οἰκοδομοῦντες a u św. Piotra formy rzeczownikowej οἰκοδόμοι.

⁵ P. Sciascia, op. cit., s. 55 n. Zob. P. Bonnard *Jésus-Christ édifiant son Eglise*, Neuchâtel 1948, s. 15.

Zmiany, jakich dokonano przy cytowaniu tekstu Ps 117 (118), 22—23 w przemówieniu przed Sanhedrynem, wskazują na św. Piotra i na św. Łukasza jako na ich autorów. Św. Piotrowi trzeba przypisać wskazanie na Sanhedryn jako na budowniczych, którzy odrzucili kamień — Chrystusa Pana. Jemu też prawdopodobnie przypisać trzeba uwydatnienie faktu, że Chrystus Pan już stał się kamieniem węgielnym, to znaczy, że przepowiednia Izajasza proroka już się spełniła. Inne zmiany, a więc użycie ostrzejszego słowa na określenie odrzucenia i użycie rzeczownikowej formy na określenie budowniczych, jako zmiany stylowe, trzeba przypisać św. Łukaszowi, który cytowany tekst językowo poprawiał.

Św. Piotr w pierwszym swoim liście parafrazując słowa Psalmu 117 (118), 22 mówi o Chrystusie Panu, że jest „kamieniem żywym przez ludzi wprawdzie odrzuconym“. Dalej św. Piotrowi nasunęły się słowa wzięte z Iz 28, 16. Mówi więc, że kamień ten, tj. Chrystus Pan jest „u Boga wybrany i drogocenny“. Obydwie te aluzje są zrobione na podstawie Septuaginty, w drugim tekście jednak św. Piotr przestawił przymiotniki. W dalszym ciągu swojego wywodu św. Piotr cytuje Iz 28, 16: „Oto kładę na Syjonie kamień węgielny, wybrany, drogocenny, a kto wierzy w niego, nie będzie zawstydzony“. Jeszcze dalej św. Piotr pisze o niewiernych, a wplata przy tym słowa Ps 117 (118) 22: „Kamień, który odrzucili budujący, ten stał się kamieniem węgielnym“. Bezpośrednio zaś z tymi słowami św. Piotr łączy słowa Iz 8, 14: „i kamień obrazy i skała zgorszenia“, na który upadną ci, „którzy nie wierzą słowu“ (1P 2, 4—8).

Św. Paweł pisał o Żydach:

„Potknęli się o kamień obrazy, jak jest napisane: Oto kładę na Syjonie kamień obrazy i skałę zgorszenia i kto wierzy w niego, nie będzie zawstydzony“ (Rz 9, 32—33).

Św. Paweł cytuje tu Iz 28, 16, w słowa jednak jego tekstu zostały wprowadzone dwa określenia wzięte z Iz 8, 14. Poza tym cytat też jest powtórzeniem tekstu Septuaginty.

O wiernych św. Paweł pisze:

„A więc już nie jesteście obcymi ani przybyszami, lecz jesteście współobywatelami świętych i domownikami Boga postawionymi na fundamencie, którymi są apostołowie i prorocy, podczas gdy kamieniem węgielnym

jest sam Jezus Chrystus. Na nim cała budowla zespółona wzrasta jako przybytek święty w Panu, w którym wy również jesteście wbudowani w duchowe mieszkanie Boże" (Ef 2, 19—22).

Św. Paweł tylko nawiązuje tutaj do proroctwa Iz 28, 16.

c) Teksty z Qumran. Wzmianki o kamieniu węgielnym spotykamy również w tekstach z Qumran. W Regule postępowania tak autor charakteryzuje gminę qumrańską:

„Gdy to stanie się w Izraelu ustanowiona zostanie Rada wspólnoty w prawdzie, jak szczep wieczny, dom święty dla Izraela, przybytek święty dla Aarona, świadkowie wierni Prawa i wybrani upodobania [Bożego], aby przebłagali za ziemię, a bezbożnym oddali zapłatę. To będzie mur wyprobowany, drogi kamień węgielny⁶. Nie poruszą się jego fundamenty i nie przesuną się ze swego miejsca. To będzie miejsce święte dla Aarona ze względu na znajomość wszystkiego, co do przymierza sprawiedliwości i do składania przyjemnej wonności. Będzie to dom doskonałości i prawd, w Izraelu, aby zawrzeć przymierze według wiecznych praw. Będą upodobaniem (Bożym), aby dokonać przebłagania za ziemię”⁷.

W tym samym dziele autor pisze o członkach Rady „tych, których wybrał Bóg, dał im wieczne dziedzictwo i dał im udział wśród świętych, a z synami nieba ich zjednoczył, aby się stali Radą wspólnoty; zgromadzenie ich będzie świętą budowlą, szcypem wiecznym po wszystkie czasy“ (1QS 11, 7—9).

Autor jednego z hymnów qumrańskich udręczony cierpieniem i prześladowaniami szuka pomocy i schronienia. Oto co pisze:

„Lecz ja stałem się
jak ten, który wstępuje do obwarowanego miasta,
który znajduje ucieczkę za wysokimi murami aż przyjdzie ratunek;
dlatego [cieszę się?] z Twojej Prawdy, Boże mój.
Ty bowiem kładziesz fundament na skale,
i belkę według miary Prawa
i według pionu [prawdy],
aby z wyprobowanych kamieni zbudować silny dom⁸,
który nie zadrży. Wszyscy, którzy wejdą do niego —
nie zachwieją się, nikt obcy nie przejdzie jego (wież)“

(1QH 6, 24—27).

⁶ O tym tekście zob. B. Otzen, *Some Text-probleme in 1QS*, „*Studia Theologica*“, 11 (1957) 94 n.

⁷ 1QS 8, 4—10. O tekście całego tego fragmentu zob. P. Guilbert, *Deux écritures dans les colonnes VII et VIII de la Règle de la Communauté*, „*Revue de Qumran*“, 1 (1958) 207 n.

⁸ O tym tekście zob. S. Mowinckel, *Some Remarks on Hodayot* 39, 5—20, „*Journal of Biblical Literature*“, 75 (1956) 273.

Następny hymn posiada nieco inny charakter. Podczas gdy w poprzednim hymnie autor czuł się słaby wobec wrogów, tutaj wielbi Boga za to, że umocnił go i natchnął odwagą. Przyrównuje siebie do silnej budowli:

„Postawiłeś mnie jak mocną wieżę, jak wysoki mur,
osadziłeś na skale moją budowę
i wieczne fundamenty są mi podstawą.
Wszystkie moje ściany są wyprobowanym murem⁹,
który się nie zachwieje;
[wieżą], którą dałeś, Boże mój,
dla członków świętego zgromadzenia“

(1QH 7, 8—10).

d) Sposób cytowania tekstów o kamieniu węgielnym. Z przytoczonych tekstów widać, że jedynie w Regule postępowania jest wyraźna wzmianka o kamieniu węgielnym (1QS 8, 7). W pozostałych tekstach spotykamy ślady tekstu Iz 28, 16, oraz wzmianki o „wyprobowanym murze“ i o „wyprobowanych kamieniach“. „Kamień“, zasadnicze słowo cytatu Izajasza, zostało tu zastąpione przez „mur“. W hymnie zamiast „wyprobowanego kamienia“, jak jest w tekście Izajasza, spotykamy wzmiankę o wielu „wyprobowanych kamieniach“ (1QH 6, 26). W innym hymnie zaś, podobnie jak w Regule postępowania, również „wypróbowany kamień“ jest zamieniony na „wyprobowany mur“¹⁰.

Obok tego teksty z Qumran cytują słowa Izajasza, które mówią o tym, że „kto uwierzy, nie zachwieje się“. Już tutaj jednak widać różnicę pomiędzy Nowym Testamentem a tekstami z Qumran. Nowy Testament cytuje te słowa, tak samo zresztą jak wszystkie inne podane teksty, za Septuagintą, podczas gdy pisma z Qumran za tekstem hebrajskim. W związku z tym w tekście „kto uwierzy w niego, nie będzie zawstydzony“ wypowiedzi Apostołów za Septuagintą podają bardzo ważne dla nich słowa „w niego“, których brak w tekście hebrajskim

⁹ O innych możliwościach tłumaczenia tego zwrotu zob. B. Otzen l. c., s. 89.

¹⁰ 1QH 7, 9. O innych zmianach tekstów biblijnych w pismach qumrańskich zob. P. Wernberg-Möller, *Some Reflections on the Biblical Material in the Manual of Discipline*, „*Studia Theologica*“ 9 (1955) 40—66, specj. 52 n; B. Otzen, l. c. s. 89—98.

i w Qumran. Ponadto teksty z Qumran opuszczają słowa „kto uwierzy“, które są we wszystkich tekstach Izajasza i w Nowym Testamencie. Teksty z Qumran bowiem słów Izajasza „nie zachwieje się“ nie odnoszą do ludzi, którzy uwierzą w obietnicę Bożą, jak jest u Izajasza i w Nowym Testamencie, ale albo do fundamentów, które „nie poruszają się... i nie przesuną się ze swego miejsca“ (1QS 8, 8) do silnie zbudowanego domu, który „nie zadrży“ (1QH 6, 27), albo do wypróbowanego muru, „który się nie zachwieje“ (1QH 7, 9).

Poza tym pisma z Qumran ograniczają się do wzmianki o kamieniu węgielnym według tekstu Iz 28, 16. Choć Nowy Testament też z tego tekstu korzysta, to jednak korzysta również z Iz 8, 14 i Ps 117 (118), 22—23. Wypowiedzi Chrystusa Pana i Apostołów cytują całe porównanie do kamienia węgielnego, podczas gdy w Qumran są tylko aluzje do niego i to tak niedokładne, że na pierwszy rzut oka trudno dopatrzeć się podobieństw pomiędzy tymi tekstami. W Qumran bowiem już nie o kamieniu mówiono, ale o wielu wypróbowanych kamieniach i zrobionym z nich murze.

Mając na uwadze samo cytowanie tekstów o kamieniu węgielnym widzimy mało podobieństw, a wiele różnic pomiędzy Nowym Testamentem a pismami z Qumran. Autorowie pism Nowego Testamentu cytowali więc teksty o kamieniu węgielnym niezależnie od cytowania tych samych tekstów w pismach qumrańskich.

INTERPRETACJA TEKSTÓW O KAMIENIU WĘGIELNYM

Teksty Starego Testamentu o kamieniu węgielnym w różny sposób były interpretowane w czasach Chrystusa Pana. Zbadamy czy ta ich interpretacja, którą spotykamy w Nowym Testamencie, jest taka sama jak w Qumran, czy też od niej różna.

a) Najstarsze interpretacje. Nie jest jasna treść przepowiedni Izajasza 28, 16. Wydaje się, że prorok zwrócił w niej uwagę na wielką wartość tego kamienia, o którym mówi, a potem w słowach: „kto wierzy, nie zachwieje się“ podaje treść napisu, który na nim był wyryty¹¹. W tych niebezpiecznych

¹¹ H. Gressmann, *Der Eckstein*, „Palästina-Jahrbuch“, 6 (1910) 43. P. Sciascia, op. cit., s. 23 (i literatura tam podana).

bowiem czasach, w których Izajasz głosił swoje nauki, mieszkańcy Judei powinni ufać Bogu, a nie oglądać się za pomocą z Egiptu. Gdy naród Bogu będzie wierzył, nie zachwieje się nawet wtedy, gdy napadną na niego Asyryjczycy ¹².

Najstarszy ślad interpretowania tej nauki Izajasza jako pro-roctwa spotykamy w przekładzie Septuaginty. Tłumacz Septuaginty omawiane słowa „kto wierzy, nie zachwieje się“ wyraził w czasie przyszłym i dodał do nich: „w niego“ a ostatni zwrot przetłumaczył: „nie będzie zawstydzony“. Tak powstał tekst proroczy: „kto uwierzy w niego, nie będzie zawstydzony“. Kamień więc w interpretacji tłumacza Septuaginty stał się symbolem Mesjasza, który ma przyjść ¹³. Przy żywych nadziejach mesjańskich u Żydów ta interpretacja znalazła wielu zwolenników.

Inną interpretację tego tekstu podaje Targum Jonatana: „Oto ja ustanowię na Syjonie króla, króla mocnego potężnego i strasznego, umocnię go i utwierdzę“. Jak się wydaje Targum Jonatana ma tu na uwadze króla Ezechiasza, który miał uwolnić Izraela od wrogów, naród nawrócić do Boga i wytępić z niego bezbożnych ¹⁴.

Obok tych dwóch interpretacji, o Mesjaszu i o osobie króla Ezechiasza, w czasach Chrystusa Pana zapewne była znana jakaś interpretacja wypowiedzi dotyczących kamienia węgielnego mówiąca o jednostce zbiorowej ¹⁵. Do ostatnich lat jednak o takiej interpretacji nie wiadomo. Jaką interpretację starotestamentowego porównania do kamienia węgielnego przyjmuje Nowy Testament, a jaka była przyjęta w Qumran?

b) W Nowym Testamencie. Autorowie Nowego Testamentu mówią o kamieniu węgielnym jako o kamieniu odrzuconym, a następnie o jego roli destrukcyjnej i konstruktywnej.

Słowa o odrzuconym kamieniu w nauczaniu Chrystusa Pana

¹² Ks. J. Archutowski, l. c., s. 12—18.

¹³ Ks. J. Archutowski, l. c., s. 18—25; P. Sciascia, op. cit., s. 25 n. (i literatura tam podana).

¹⁴ Ks. J. Archutowski, l. c., s. 20. O innych indywidualnych interpretacjach kamienia węgielnego w pismach żydowskich zob. H. L. Strack - P. Billerbeck, *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch*, München 1922, t. I, s. 875 n; P. Vielhauer, *Oikodome*, Karlsruhe 1939, s. 19.

¹⁵ Np. o resztkę Izraela zob. ks. J. Archutowski, l. c., s. 20.

są związane z przypowieścią o dzierżawcach w winnicy (Mt 21, 33—46; Mk 12, 1—12; Łk 20, 9—19). Chrystus Pan mówił w niej o tym, jak właściciel winnicy dwukrotnie posyłał swoich niewolników, aby oni od dzierżawców odebrali tę część plonów, która mu się należała. Dzierżawcy jednak oddać plonu nie chcieli, a niewolników pobili. Posłał wreszcie do nich swojego syna. Dzierżawcy wtedy postanowili go zabić, aby sobie przywłaszczyć winnicę. Wyrzucili go więc poza mur i zabili. Potem Chrystus Pan stawia swoim słuchaczom pytanie: „Gdy więc przyjdzie (sam) pan winnicy, co zrobi tym dzierżawcom?” Na to usłyszał odpowiedź, że właściciel „ukarze złych dzierżawców, a winnicę wydzierżawi innym ogrodnikom, którzy w odpowiednim czasie będą oddawali mu plon”. Chrystus Pan więc przechodząc od przypowieści do rzeczywistości cytuje tekst o kamieniu węgielnym i zaraz stosuje go do swoich słuchaczy oraz do całego wybranego narodu: „dlatego mówię do was, że będzie odebrane od was królestwo Boże, a dane narodowi, który będzie plon przynosił” (Mt 21, 43).

Ewangelista pisząc o tym zanotował wzmiankę, że arcykapłani i faryzeusze, którzy słyszeli przypowieści Chrystusa Pana, a w nich również tę ostatnią groźbę, „zrozumieli, że mówił o nich” (Mt 21, 45).

Zarówno fakt, że Chrystus Pan w swoim nauczaniu nie z przypowieścią, a z rzeczywistością połączył cytaty o kamieniu węgielnym, jak i uwaga, że faryzeusze zrozumieli nauczanie Chrystusa Pana jako mówiące o nich, a ponadto jeszcze paralelizm pomiędzy wyrzuceniem syna poza winnicę, a odrzuceniem kamienia — wszystko to świadczy, że Chrystus Pan rozumiał przepowiednię o kamieniu węgielnym jako przepowiednię mesjańską i odnosił do siebie to, co było jej treścią.

W interpretacji św. Piotra porównanie do kamienia węgielnego również mówiło o Chrystusie Panu. Św. Piotr mówi wyraźnie o nim „to jest kamień, który był odrzucony”. Równocześnie nie waha się przez dodanie słów „przez was” zwrócić uwagi, że tymi budowniczymi, o których mówił Izajasz, są członkowie Sanhedrynu, który wydał wyrok na Chrystusa Pana i do którego on właśnie się zwraca. Rola Chrystusa Pana jako

kamienia węgielnego nowej społeczności, tj. Kościoła została już dokonana (Dz 4, 11 por. 1P 2, 7).

O Chrystusie Panu wreszcie jako o kamieniu węgielnym pisze św. Paweł w liście do Rzymian. Zwraca on przy tym specjalną uwagę na przekonanie Żydów, że uczynki wynikające z przepisów prawa możeszowego są potrzebne do tego, aby być zbawionym, podczas gdy św. Paweł dowodzi, że wystarczy sama wiara w Chrystusa Pana. Żydzi w niego nie uwierzyli, a to św. Paweł określa słowami cytowanymi z porównania do kamienia węgielnego: „potknęli się o kamień zgorszenia“ (Rz 9, 32). Kamieniem tym więc jest Chrystus Pan ze swoją nauką.

Inne teksty mówiące o kamieniu węgielnym (Ef 2, 19—22; 1P 2, 4—8) mówią również o Chrystusie Panu. W całym więc Nowym Testamencie teksty o kamieniu węgielnym są interpretowane tylko jako przepowiednie odnoszące się do Chrystusa Pana. Żydzi odrzucili Chrystusa Pana. Przypuszczali, że Mesjasz przyjdzie jako potężny król, który wyzwoli naród z rzymskiej niewoli i stworzy potężne królestwo, ale Chrystus Pan nie spełnił tych marzeń i dlatego odrzucili go jak kamień nie nadający się do budowy. Mimo to jednak Pan Bóg uznał Chrystusa Pana za kamień wartościowy i uczynił go kamieniem węgielnym nowej społeczności, tj. Kościoła¹⁶.

Rola Chrystusa Pana jako takiego kamienia jest podwójna: destruktywna i konstruktywna. O pierwszej mówi Chrystus Pan i św. Paweł w liście do Rzymian.

Destruktywną rolę kamienia uwydatniają nazwy oraz ostrzeżenia Chrystusa Pana.

Dwa synonimowe określenia kamienia uwydatniające jego destruktywną rolę do Nowego Testamentu przyszły z Iz 8, 13. Wyrażenie „kamień obrazu i skała zgorszenia“ nasuwa na myśl sytuację, w jakiej łatwo każdy może się znaleźć na skalistym palestyńskim terenie zwłaszcza w nocy. Skała jest nierówna, pełno w niej naturalnych zagłębień lub w jakimś celu wykutych otworów. Poza tym na skale lub na ziemi leży bardzo wiele mniejszych lub większych kamieni. Ktoś, kto idzie nocą, łatwo może włożyć nogę w otwór i przewrócić się lub też potknąć

¹⁶ V. Taylor, *The Names of Jesus*, London 1959, s. 93—99. Zob. Ph. Vielhauer, *Oikodome*, Heidelberg 1939.

się o wystający z ziemi kamień. Taki właśnie obraz podsuwa nam św. Paweł pisząc o Żydach, że „potknęli się o kamień obrazu“, który Pan Bóg położył na Syjonie (Rz 9, 32—33). Św. Piotr to samo przy użyciu tych samych dwóch synonimowych określeń odnosi do tych, którzy nie wierzą słowu: „tym zaś, którzy nie wierzą... kamień upadku i skała zgorszenia, którzy upadają słowu nieposłuszni...“ (1P 2, 7—8).

Chrystus Pan w swoim ostrzeżeniu zwracając uwagę na destruktywną rolę kamienia węgielnego wskazuje na dwa obrazy: „kto upadnie na ten kamień, rozbije się, na kogo zaś on spadnie, roztrzaska go“. Pierwszy z nich jest podobny do tego obrazu, który na myśl nasuwały nazwy: „kamień obrazu i skała zgorszenia“. Obraz jednak tutaj podany mówi nie o potknięciu się o kamień i o upadku, ale raczej zwraca uwagę na skutki tego upadku, że mianowicie rozbije się każdy, kto na ten kamień upadnie.

Tragiczna natomiast sytuacja jest w drugim obrazie Chrystusa Pana. Sytuacja, jaka tam jest przedstawiona zachodzi wtedy, gdy robotnicy na mury wciągnęli jakiś wielki kamień, który przez budowniczego został uznany za nie nadający się do budowy. Rozgniewani, że na próżno się męczyli, z siłą zepchnęli kamień z muru na ziemię. Nie zauważyli przy tym, że pod murem ktoś się znajdował. Ten, na kogo spadł taki kamień, roztrzaskany traci życie.

Tę tragiczną sytuację uwydatnia jeszcze czasownik *λκμάω*, jakiego użyto na określenie losu tego człowieka, który uległ nieszczęściu. Czasownik ten bowiem we właściwym znaczeniu mówił o młóceniu i oczyszczaniu zboża, jakie było praktykowane w Palestynie. Bydło najpierw deptało zboże¹⁷, a gdy ziarno już się wykruszyło, wtedy gospodarz wysoko je podrzucał, a plewy leciały daleko roznoszone przez wiatr. Z obydwóch części obrazu zawartego w słowie *λκμάω* tutaj została wykorzystana specjalnie część druga. W innym kontekście ta druga część obrazu mówiła np. o rozproszeniu narodu¹⁸. Tutaj prawdopodobnie autor miał na uwadze takie zmiażdżenie nieszczęśliwego,

¹⁷ BGU 146, 8 przy użyciu tego słowa mówi o podeptaniu zasiewów.

¹⁸ Dn 2, 34 używając tego czasownika mówi o całkowitym zniszczeniu posągu.

że jego krew rozprysnęła się daleko od ciała. W takich wypadkach śmierć następuje natychmiast.

Destruktywna rola kamienia w Nowym Testamencie wyraża zatem skutki o różnym nasileniu, mówi o upadku, rozbiciu się i o tragicznej śmierci. Tę rolę zarówno dla Żydów, jak i dla pogan, którzy wierzyć nie chcą, spełnia Chrystus Pan. Obok tego jednak Nowy Testament pisze o pięknej konstruktywnej roli Chrystusa Pana jako kamienia węgielnego. Mówią o niej św. Paweł i św. Piotr.

Św. Paweł w liście do Efezjan mówi o tej różnicy, jaką Żydzi robili pomiędzy sobą a poganami. To, co ich dzieli, porównuje do muru w świątyni jerozolimskiej, którego poganom nie wolno było przekroczyć. Przez to jednak poganie nie mieli przystępu do przybytku i do Boga. Mając na uwadze to porównanie św. Paweł mówi, że Chrystus Pan rozwalił ten mur, a dzięki temu i Żydzi, którzy byli blisko Boga i poganie, którzy byli od niego daleko, mają jednakowy przystęp do Boga. Następnie zaś, zwracając się do swych czytelników, którzy kiedyś byli poganami, mówi, że obecnie już nie są obcymi, ale mają takie same prawa, jak członkowie pierwotnej, jerozolimskiej gminy kościelnej.

Jako uzasadnienie tej myśli u św. Pawła występuje nowe porównanie, wzięte z budowy. Wierni pochodzący z pogan i wierni pochodzący z Żydów to jakby dwie ściany. Wierni św. Pawła tak samo, jak członkowie jerozolimskiej gminy stoją na fundamencie, który stanowią apostołowie i ich pomocnicy nazywani prorokami. W całej tej budowie węgielnym kamieniem jest Jezus Chrystus. Jego rola jednak jest przedmiotem dyskusji.

Określenie roli Chrystusa Pana jako kamienia węgielnego zależy od tego, czy słowa *ἀκρογωνιαίος* i *κεφαλὴ γωνίας* (kamień węgielny) będziemy rozumieli jako mówiące o kamieniu położonym w fundamentach na połączeniu dwóch ścian, czy też o kamieniu szczytowym, zworniku. Egzegeci do niedawna nie mieli wątpliwości, że tylko pierwsza z tych interpretacji jest możliwa. W 1925 roku J. Jeremias wystąpił z twierdzeniem, że raczej trzeba przyjąć interpretację drugą¹⁹. Za nim poszło wielu egzegetów²⁰

¹⁹ J. Jeremias, *Der Eckstein*, „Angelos”, 1 (1925) 65—70. J. Jeremias później kilkakrotnie jeszcze omawiał ten temat. Zob. *Golgotha*,

głównie dlatego, że zauważono taką interpretację u Orygenes²¹, Tertuliana²², Pelagiusza²³ i w apokryficznym piśmie nazywanym Testamentem Salomona²⁴. J. Jeremias powoływał się ponadto na treść słowa ἀκρωγωνιαίος, którego składowa część ἀκρὸς, jego zdaniem, mówi o kamieniu położonym wysoko na szczycie, oraz na przykłady ze Starego Testamentu. W 4Krl 25, 17 Symmach użył tego słowa na określenie kapitelu, a w Ps 117 (118), 22 tenże Symmach używa słowa ἀκρωγωνιαίος na określenie kamienia, który był umieszczony na szczycie budowli²⁵. Ponadto przy egzegezie Ef 2, 20 można zwrócić uwagę, że wiersz ten podaje tekst paralelny do Ef 4, 16, w którym jest mowa o ciele i o Chrystusie Panu jako jego głowie. Jej położenie może wskazywać, gdzie należy szukać położenia kamienia węgielnego²⁶.

Blizsze zbadanie argumentów J. Jeremiasa, jakiego dokonał S. Lyonnet wskazuje jednak, że interpretowanie obrazu w znaczeniu mówiącym o kamieniu położonym w fundamentach budowli jest bliższe prawdy. Słowo ἀκρὸς bowiem mówi nie o wysoko położonym kamieniu, ale o granicach budowli, w których kamień ten został położony²⁷. Izajasz mówił na pewno o kamieniu położonym w fundamentach, gdyż o nich wspomina dwa razy. Przekład Symmach 4Krl nie mówi o zworniku, który spełnia w budowli

Leipzig 1926, s. 79 n; κεφαλὴ γωνίας — ἀκρωγωνιαίος „Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft“, 29 (1930) 264—280; Eckstein-Schlusstein, tamże, 36 (1937) 154—157; Γωνία, Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament (=TWNT), t. 1, s. 792 n; Λίθος, TWNT t. 4, s. 275—283.

²⁰ H. Schiler, *Christus und die Kirche im Epheserbrief*, Tübingen 1930, s. 49; J. Huby, *Saint Paul, Épître de la Captivité*, Paris 1947¹⁵, s. 187; A. Wikenhauser, *Die Kirche als der mystische Leib Christi*, Münster im W. 1937, s. 161; L. Cerfaux, *La théologie de l'Eglise suivant Saint Paul*, Paris 1948², s. 260; M. J. Lagrange, *Evangile selon Saint Matthieu*, Paris 1927⁴, s. 417 n.; Ph. Vielhauer, op. cit., s. 125. Zob. ponadto P. Dhorme, *L'emploi métaphorique des noms de parties du corps en hébreu et en akkadien*, „Revue biblique“, 29 (1920) 488.

²¹ Origenes, *Matthäuserklärung*, 21, 42, GCS t. 10, s. 615 n.

²² *Adversus Marcionem* 3, 7, CSEL 3, 386.

²³ *Texts and Studies* 9, 2, s. 356.

²⁴ Tekst cytuje S. Lyonnet, *De Christo summo angulari lapide secundum Eph 2, 20*, „Verbum Domini“, 27 (1947) 76. Zob. również Ammonius Alex., Is S. Matth. PG 85, 1386.

²⁵ Pisz o tym szeroko Testament Salomona w tekście cytowanym przez S. Lyonnet, l. c., s. 76.

²⁶ J. Jeremias, „Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft“, 29 (1930) 272 n; S. Lyonnet, l. c., s. 74 n. 81 n.

²⁷ Zob. Arystoteles, *Politica*, 4, 12. P. Dhorme, l. c., s. 493 n; G. Dalman, *Arbeit und Sitte in Palästina*, Gütersloh 1942, t. 7, s. 48, 67.

istotną rolę, ale o kamieniu umieszczonym w świątyni ponad kolumną. Kamień ten służył tylko do ozdoby. W Ef 2, 20 ani 1P 2, 4—8 interpretowanie słowa ἀπορῳναιός jako dotyczącego zwornika nie jest konieczne, teksty te zaś są lepiej zrozumiałe jako mówiące o kamieniu węgielnym położonym w fundamentach²⁸. Tę ostatnią interpretację przyjmujemy w Ef 2, 20, choć, jak widzieliśmy, w nauczaniu Chrystusa Pana występuje kamień, który budowniczy miał zamiar umieścić wysoko, prawdopodobnie na szczycie budowli.

Przy tej interpretacji Ef 2, 20 Chrystus Pan jako kamień węgielny łączy ze sobą dwie ściany i jest podstawą, na której wyrasta budowla po to, aby się stać przybytkiem, w którym Bóg będzie mieszkał.

Złączenie ze sobą dwóch ścian, a św. Paweł mówi, że to są w Kościele Żydzi i poganie, jest nowym obrazem, w którym jest wyrażony taki związek, jaki łączy męża z żoną²⁹. Ignacy Antiocheński zaś ten sam związek będzie widział pomiędzy kapłanami a biskupem (Ef 4, 1).

Druga część roli Chrystusa Pana jako kamienia węgielnego pokazuje obraz samej budowy. Kamień węgielny jest bardzo mocny, a stawiane na nim ściany wzrastają. W rozumieniu św. Pawła jest to wzrost liczbowy. Powstaje on przez dodawanie kamieni przedstawiających coraz większą liczbę tych, którzy łączą się z Chrystusem Panem. Równocześnie jest to wzrost duchowy, powstający, jak w prawdziwej budowie, przez coraz silniejsze związanie się poszczególnego wiernego z Chrystusem Panem. O tym również pisze św. Piotr.

Św. Piotr wśród innych upomnień skierowanych do wiernych i wskazujących im jak mają postępować, korzystając z porównania do budowy mówi również o ich stosunku do Chrystusa Pana. W jego ujęciu Chrystus Pan jako kamień węgielny jest kamieniem żywym. Odrzucili go ludzie, w oczach Bożych jednak on jest kamieniem wybranym i drogocennym. Bóg też położył go na Syjonie jako kamień węgielny. Do tego więc żywego kamienia wierni powinni się przybliżyć, a wtedy oni również

²⁸ S. Lyonnet l. c., s. 74—83; P. Sciascia, op. cit., s. 32—42.

²⁹ BGU 1103, 25; 1104, 24; PSI 166, 17.

staną się żywymi kamieniami i będą wbudowani w ściany mieszkania, które stanie się duchową świątynią.

Żywy kamień to obraz nawiązujący do tej sceny z przejścia Żydów z Egiptu do Ziemi Obiecanej, w której Mojżesz ze skały wyprowadził wodę³⁰. Św. Paweł wspomina duchową interpretację tej sceny mówiąc o skale jako o Chrystusie Panu (1Kor 10, 4). Św. Piotr korzystając z niej przypomina, że Chrystus Pan jako żywa skała ma w sobie nadprzyrodzone życie, a wierni powinni się do niego przybliżyć, żeby to samo życie otrzymać. Przez wbudowanie, jak kamieni, w ściany duchowego mieszkania, którego fundamentem jest Chrystus Pan, nastąpi ściśle zjednoczenie wszystkich: fizyczne wiernych z Chrystusem Panem i duchowe przez to, że Chrystus Pan wiernym będzie udzielał „życia“. Wtedy też cała budowla stanie się świątynią Bożą. Rolą Chrystusa Pana jako kamienia węgielnego w tej świątyni będzie więc nie tylko podtrzymywanie ścian, ale przede wszystkim udzielanie nadprzyrodzonego życia zjednoczonym z Nim kamieniom — wiernym.

c) W t e k s t a c h z Q u m r a n. Teksty z Qumran, w których jest mowa o kamieniu węgielnym, względnie o złożonych z kamieni murach, odnoszą się nie do jednej osoby, ale do całego zgromadzenia. Nawet w 1QH 7, 8—10 osoba autora jest personifikacją qumrańskiego zgromadzenia³¹.

W tekstach qumrańskich zgromadzenie jest nazwane wypróbowanym i drogocennym kamieniem węgielnym. Metafora ta jednak pod piórem qumrańskich autorów rozrosła się. Mówi się zatem o zgromadzeniu jako o fundamencie położonym na skale i mającym trwać wiecznie, o wysokim i wypróbowanym murze, który się nie zachwieje, mocnej wieży, ścianie, domu, obwarowanym mieście, a nawet o przybytku świątynnym. W tych wszystkich metaforach do qumrańskiego zgromadzenia są odniesione dwie cechy: moc i świętość.

Moc swojego zgromadzenia qumrańscy autorowie wyrażają

³⁰ Ex 17, 1—7; Num 20, 1—11. Zob. M. E. Boismard, *Une liturgie baptismale dans la Prima Petri*, „Revue biblique“, 64 (1957) 182; O. Cullmann, πέτρα, TWNT 6, 97; L. Cerfaux, *Le Christ dans la théologie de Saint Paul*, Paris 1951, s. 373; J. Schmitt, *Petra autem erat Christus*, „Maison-Dieu“, 29 (1952) 28 n; P. Sciascia, op. cit., s. 66 n.

³¹ J. Maier, *Die Texte vom Totem Meer*, München 1960, t. II, s. 93.

w metaforach zwracając uwagę na to, że dom jest zbudowany z wypróbowanych kamieni, jego fundamenty są położone na skale, a przez to wieczne. Dzięki temu dom jest silny. Dom ten, który ze swej strony rozrósł się w miasto, jest obwarowany murem, a w nim jedyna qumrańska wieża znalazła o sobie wzmiankę. Zarówno wieża jak i mury są wysokie, mocne i wypróbowane, dlatego nie zadrzą i nie zachwieją się pod naporem nieprzyjaciół. Autor wychwalając moc swojego zgromadzenia widzi w nim dla siebie bezpieczną ucieczkę przed nieprzyjaciółmi.

Świętość qumrańskiego zgromadzenia wyraża się znajomością prawa mojżeszowego i jego zachowywaniem. Przez to jego członkowie zadość uczynią Bogu za grzechy swych wrogów, a im samym „oddadzą zapłatę” prawdopodobnie przez to, że zbrojnie przeciwko nim wystąpią i ich pokonają. Dzięki temu qumrańskie zgromadzenie będzie domem doskonałości i przedmiotem Bożego upodobania, a nawet świętym przybytkiem wybranego narodu.

d) Sposób interpretowania tekstów o kamieniu węgielnym. Zestawienie sposobu interpretowania starotestamentowych tekstów o kamieniu węgielnym w Nowym Testamencie i w Qumran skłania nas do tego, aby wskazać na podobieństwa i różnice pomiędzy nimi.

Podobieństwo pomiędzy Nowym Testamentem a pismami z Qumran w interpretowaniu tekstów o kamieniu węgielnym widzimy tylko w obrazie żywego domu. W liście do Efezjan i w pierwszym liście św. Piotra, tak samo, jak w Qumran, społeczność jest żywym domem, a poszczególni jej członkowie żywymi kamieniami, z których ten dom się buduje. Gdy jednak w Qumran metafora ta wyraża moc zgromadzenia, w Nowym Testamencie mówi o świątyni i związaniu poszczególnych wiernych z Chrystusem Panem. Dzięki temu budowla jest wewnętrznie w sposób fizyczny i duchowy zespolona. Zespolenie zaś swoje czerpie z Chrystusa Pana, który jest kamieniem węgielnym. Porównanie to jednak niezależnie od innego zastosowania, nie jest porównaniem zasadniczym w tekstach mówiących o kamieniu węgielnym.

Różnice w interpretowaniu tekstów Starego Testamentu o kamieniu węgielnym pomiędzy Nowym Testamentem, a tekstami z Qumran są wiele większe.

W całym Nowym Testamencie kamień węgielny jest symbolem Chrystusa Pana, natomiast teksty z Qumran ujmują go w sensie zbiorowym, jako dotyczący ich wspólnoty³². Ta odmienna interpretacja tekstów Izajasza jest różnicą istotną. Obok niej jednak można wskazać jeszcze na kilka innych różnic mających mniejsze znaczenie.

W Nowym Testamencie kamień węgielny jest najważniejszym elementem w całej budowlu. W tekstach natomiast z Qumran kamień węgielny schodzi na plan drugi. Tam bowiem jest położony nacisk na materiał budowlany, a Rada wspólnoty na pierwszym miejscu jest nazwana wypróbowanym murem, na drugim zaś dopiero drogim kamieniem węgielnym. Kamień węgielny w tekstach z Qumran został zastąpiony przez wypróbowane kamienie, które oznaczają członków wspólnoty, a jak twierdzi O. Betz, kamień węgielny jest niezrozumiałym reliktem³³.

Teksty o kamieniu węgielnym posiadają w Nowym Testamencie większe bogactwo zastosowań i zastosowania inne. Choć zawsze oznaczają tę samą osobę Jezusa Chrystusa, to jednak każdy z tekstów Nowego Testamentu wskazuje na inną jego funkcję. Teksty te mówią o odrzuceniu kamienia węgielnego, różnej jego destruktywnej roli i różnej roli konstruktywnej. W przeciwieństwie do tego teksty o kamieniu węgielnym w literaturze qumrańskiej mówią o niewzruszonej trwałości budowli, a obok tego o świętości zgromadzenia.

Na koniec dodać jeszcze trzeba, że na podstawie tekstów o kamieniu węgielnym wspólnotę Nowego Testamentu cechuje ciągły wewnętrzny rozwój. Chrześcijanie tworzą żywy duchowy dom, dzięki temu, że spoczywa on na żywym kamieniu węgielnym, Chrystusie Panu. Wspólnotę chrześcijańską cechuje wewnętrzny dynamizm. Wspólnocie qumrańskiej brak tego dynamizmu, a teksty podkreślają raczej siłę i niewzruszoność domu, który wspólnotę symbolizuje.

³² To spostrzeżenie wcześniej już podali J. Daniélou, *Les manuscrits de la Mer Morte et les origines du Christianisme*, Paris 1957, s. 75; J. Maier, op. cit., t. II, s. 93.

³³ O. Betz, *Offenbarung und Schriftforschung in der Qumransekte*, Tübingen 1960, s. 162.

Omówiony sposób cytowania i interpretowania tekstów Starego Testamentu zawierających metafory o kamieniu węgielnym w Nowym Testamencie i w pismach z Qumran wskazuje na podobieństwa pomiędzy nimi i na różnice. Podobieństwo jednak jest tylko jedno uboczne, różnic zaś jest wiele i to zasadniczych. Na podstawie zatem tego zestawienia dochodzimy do wniosku, że nie można mówić o istnieniu wewnętrznych i rzeczowych podobieństw pomiędzy omawianymi tekstami, a tym samym nie można mówić o zależności Nowego Testamentu od Qumran w wykorzystaniu wypowiedzi Starego Testamentu o kamieniu węgielnym. Autorowie Nowego Testamentu i tekstów z Qumran korzystali z tych tekstów niezależnie od siebie.

LA „PIERRE ANGULAIRE“ DANS LE NOUVEAU TESTAMENT ET DANS
LES TEXTES DE QUMRAN

En plusieurs endroits (Matth., 21, 42—44; Marc, 12, 10; Luc, 20, 17—18; Act., 4, 11; Pierre, 2, 4—8; Rom., 9, 32—33; Eph., 2, 19—22) le Nouveau Testament introduit la comparaison de la pierre angulaire. La même comparaison, fournie par les mêmes textes de l'Ancien Testament (Is. 8, 13—14; 28, 16; Ps., 117 (118) 22—23), apparaît dans les écrits découverts à Qumrân 1 QS 8, 4—10; 11, 7—9; 1 QH 6, 24—27; 7, 8—10). Il y a donc lieu de chercher à établir dans quelle mesure est juste l'opinion selon laquelle le Nouveau Testament dépend, sur ce point, de Qumrân. On ne saurait le faire qu'en comparant les passages cités respectivement dans le Nouveau Testament et dans Qumrân, et en rapprochant ensuite les interprétations données à ces textes. Cette étude comparative nous amène à conclure que les auteurs du Nouveau Testament citaient les textes relatifs à la pierre angulaire indépendamment des écrits de Qumrân. A la suite du rapprochement des façons d'interpréter les textes d'Ancien Testament ayant trait à la pierre angulaire dans le Nouveau Testament et dans Qumrân, il appert qu'on aboutit, dans l'un et dans l'autre cas, à une image semblable, celle de la maison vivante, mais l'usage qu'on en fait, est différent: dans le Nouveau Testament la comparaison de la pierre angulaire joue un rôle plus important que dans les textes de Qumrân et plusieurs applications qu'en fait le premier sont ignorées du second, mais ce qui est le plus important c'est le fait que la pierre angulaire dans le Nouveau Testament représente le Christ lui-même, tandis que dans les textes de Qumrân il s'agit de la communauté tout entière. Tout cela montre que c'est indépendamment les uns des autres que les auteurs du Nouveau Testament et ceux de Qumrân puisaient dans l'Ancien Testament les textes relatifs à la pierre angulaire.